

Канон як літаратурознаўчая праблема: розныя погляды і падыходы

І.В. Ясюк

Аналізуецца пытанне канона як тэарэтычнай праблемы. Разглядаюцца розныя падыходы да разумення сутнасці паняцця канон, закранаюцца – як прыклад – сучасныя амерыканскія даследаванні, дзе, фактычна, праблема разумення канона даўно займае важнае месца сярод асноўных пытанняў тэорыі літаратуры. Увага, безумоўна, звернута таксама і на даследаванні як айчынных, так і ўкраінскіх, польскіх, а таксама рускіх тэарэтыкаў і гісторыкаў літаратуры.

Ключавыя словы: канон, кананізацыя, літаратурны пантэон, гісторыя літаратуры.

The matter of canon as a theoretical issue is analyzed. Different approaches to understanding the term essence are presented, as well as some modern American surveys are brought up, where the problem of canon understanding has already been an important subject among the main theoretical questions of literature for a long time. The attention is certainly paid to the investigation of native, Ukrainian, Polish and Russian theorists and historians of literature.

Keywords: canon, canonization, literature pantheon, history of literature.

Асноўнай праблемай канона ў літаратурознаўстве можна лічыць спробы даследчыкаў «уціснуць» дадзенае паняцце ў межы адной дэфініцыі, якая б адпавядала межам класічнага энцыклапедычнага артыкула ці артыкула ў літаратурознаўчым слоўніку, дзе не будзе дакладнага «супадзення» з нападзеннем, што мае паняцце «канон». Варта пачаць з таго, што адзінага вызначэння даць, мусіць, немагчыма. Справа, натуральна, не ў адсутнасці дэфініцыі, а, хутчэй, у шматзначнасці, бо ў залежнасці ад канкрэтнага ракурсу будзе неабходна «сваё» тлумачэнне паняцця.

Па-першае, канон можа разглядацца як жанравая разнавіднасць, з іншага боку канон – крытэрыі пабудовы ці адбору аўтараў і твораў, па-трэцяе, канон непасрэдна як сукупнасць аўтараў і твораў, пэўны спіс самых значных твораў і прадстаўнікоў літаратурнага свету для канкрэтнай нацыянальнай (ці, больш шырока, сусветнай) літаратуры. Адсюль вынікае і пытанне размежавання тых кірункаў, у якіх будзе задзейнічана паняцце. Для нас важна размежаваць літаратурнаўчыя варыянты дэфініцый. Скіруем увагу на школьны канон і канон гісторыка-літаратурны. Гледзячы на дадзенае пытанне з розных ракурсаў, варта размяжоўваць паняцці і не прымаць адзінай дэфініцыі. Канон варта разумець і як мастацкую традыцыю, узорнасць, уплывовасць аўтара (творчасці) на сучасны яму літаратурны працэс ці паслядоўнікаў (як бы гэтая ўплывовасць не выражалася). Дадзенае пытанне разглядалася Гаральдам Блумам, даследчыкам, літаратурнаўцам, у сваёй манаграфіі «Страх уплыву» [1], гаворка пра якую будзе пазней. Відавочна, немагчыма паставіць знак роўнасці паміж канонам школьным і гісторыка-літаратурным, бо школьная праграма цалкам ніколі не адпавядае гісторыі, скажам, акадэмічнай. Гэта будучы канцэптually розныя ўзроўні, дзе канон будзе мець хутчэй не цэнтральнае значэнне (для чаго, як самамэта), але хутчэй у такім ракурсе канон варта разглядаць як нешта прыкладное, пэўны інструмент. Напісанне літаратурнай гісторыі – адно з самых важных пытанняў нацыянальнага літаратурнаўства. Цэнтрам гэтага стане якраз канон: як, якім чынам разглядаць канон у мадэлі пабудовы гісторыі літаратуры, якім ёсць канон (зафіксаваным ці рухомым), якое значэнне мае канон у гэтай працы і г. д. Пытанні, як мы ўбачым далей, дастаткова, бо тыя праблемы, з якімі па выніку сутыкнуліся нацыянальныя літаратуры (звернем увагу на працу над напісанне гісторыі літаратуры беларускай, украінскай у найноўшы час пасля распаду СССР і зменаў ідэалагічных кірункаў), наўпрост будуць звязаныя з канонам.

З іншага боку, канон выступае і як пэўная аўтарская стратэгія, узор дзеяння. Разглядаем ужо не аформлены вынік а, магчыма, шлях да набыцця нейкіх профітаў аўтарам. Бо аўтарскія дзеянні так ці інакш будуць звязаныя з тымі «правіламі», з тым канонам, ва ўмовах якога развіваецца аўтарская творчасць.

У межах нашага артыкула важна разуменне канона як сукупнасці аўтараў і твораў, што з'яўляюцца ўзорнымі для пэўнай літаратуры. На гэтым разуменні, фактычна, пабудавана школьная праграма і Гісторыя літаратуры. Безумоўна, гэтую з'яву нельга абсалютызаваць, бо школьная праграма не заўжды аб'ектыўная, як і Гісторыя, якая можа быць, па-першае,

аўтарскай, а гэта значыць набор аўтараў і твораў будзе залежыць ад поглядаў і меркаванняў канкрэтнай асобы і адлюстроўваць прыватныя густы, а па-другое, Гісторыя можа адчуваць на сабе, скажам, ідэалагічны ціск, які таксама значна скарэктуюе наяўны канон.

Мы, безумоўна, не ставім перад сабою мэту канструяваць канон, ствараць яго. Наша ўвага звернута на крызіс у практычнай плоскасці, калі канон ужо не адпавядае сучасным патрэбам грамадства і прыкладной навукі. Важна разабрацца ў прычынах, што выклікалі гэтыя праблемы. Трэба сказаць, што і ў тэорыі літаратуры няма адзінага дакладнага вызначэння паняцця канон (існуе некалькі трактовак). Як адзначае даследчыца Лія Кісялёва, «Для беларускага літаратуразнаўства пакуль што больш звыклым з’яўляецца наступнае азначэнне гэтага тэрміна: (...) Сукупнасць устаноўленых норм і правілаў, якія вызначаюць змест і структуру асобных метадаў, кірункаў і жанраў мастацтва, мадэлі выяўлення рэчаіснасці ў дыяпазоне асноўных эстэтычных катэгорый. У замежным жа літаратуразнаўстве (і ў асобных працах сучасных беларускіх даследчыкаў) апошнім часам на першы план выйшла іншае разуменне паняцця “літаратурны канон”. Гэтым тэрмінам акрэсліваецца сукупнасць эталонных аўтараў і тэкстаў нацыянальнай і сусветнай літаратуры»

[2, с. 101]. Будзем абапірацца на адзначанае ўжо намі разуменне канона як сукупнасці аўтараў і твораў, што з’яўляюцца ўзорнымі для пэўнай літаратуры (ці для літаратуры сусветнай увогуле).

Нельга сказаць, што крызіс канона характэрны толькі для беларускага літаратуразнаўства. Пытанне выбару аўтараў і твораў актуальна для ўсяго ўсходнеславянскага навуковага свету. З іншага боку, такі ж самы крызіс бачым і ў заходнім дыскурсе, дзе пытанне сутнасці канона падымалася, праўда, на колькі гадоў раней. Мы можам заўважыць як агульныя моманты, выкліканыя развіццём навукі, поглядаў на літаратуру пры дапамозе тэорый і метадаў з іншых, часам не гуманітарных, дысцыплін, так і спецыфічныя, выкліканыя перадусім пазалітаратурнымі абставінамі, тымі спецыфічнымі асаблівасцямі пабудовы грамадства і сістэмы, у якой ішло фарміраванне літаратуры.

Першая праблема, якая характэрна як для заходняга, так і для ўсходняга дыскурсаў, гэта супрацьстаянне «мёртвага» канона і «жывога» літаратуразнаўства і літаратуры ў цэлым. Гэта значыць, што са з’яўленнем новых метадаў даследавання літаратуры, выяўляецца крызіс праз несудадноснасць класічнага канона і сучасных патрэб. Новыя літаратурныя жанры і творы, новыя тэндэнцыі, аспекты, якія раней не закраналіся ў даследаваннях, выявілі тую праблему, якая характэрная для заходняга канона. Фактычна, у тым каноне, які існаваў апошні час, няма месца творам і аўтарам, што не ўкладаюцца ў вызначаную схему, і гэта хутчэй выклікана пэўнай «традыцыяй» – спаборніцтва з класічным пантэонам, вызначаным на працягу літаратурнага развіцця.

Заходнія дыскусіі адносна канона – супрацьстаянне двух лагераў: аксіялагістаў і сацыялагістаў, дзе погляд аксіялагістаў будзе заснаваны на традыцыі, на пераемнасці, а сацыялагічны погляд якраз будзе заснаваны на тым, што «мёртвы» канон аксіялагістаў ужо не адпавядае патрэбам і запытам сучаснага літаратуразнаўства і патрабуе значнай карэктаркі. Менавіта гэтыя два бакі ў 80–90-я гг. выбудавалі *Canon Theory* у спрэчках за асноўныя кананізуючыя і канонастваральныя фактары. Адсюль вынікае важная праблема, а разам з гэтым і ідэя для аналізу. Два гэтыя напрамкі выяўляюць праблему інтэрпрэтацыі і дэфініцыі канона, а значыць, праблему поглядаў на самую метадалогію літаратуразнаўства.

Асноўным прадстаўніком лагера аксіялагістаў можна вызначыць Гаральда Блума. Яго «класічны погляд» адлюстраваны ў дзвюх манаграфіях: больш старэйшай – «Страх уплыву» (1973 г.) [1] і адносна новай – «Заходні канон...» (1994 г.) [3] Апошняя названая намі манаграфія – паводле прадмовы аўтара – набор з 26 кананічных аўтараў Заходняга свету [3, с. 2–3]. Але ён уключае сюды і Талстога – яму вызначана асобная частка. Узгадваецца і Пушкін, Дастаеўскі. Сам даследчык у прадмове ўказвае на тое, што выбраныя ім аўтары з’яўляюцца ключавымі фігурамі ў каноне нацыянальным – Талстой для Расіі, Дантэ для Італіі. Ён стараўся прэзентаваць і нацыянальны канон. Цалкам верагодна паняцце «*The Western*» для Блума будзе мець тое ж значэнне, што і для Паскаля Казанава «*La République mondiale des Lettres*» [4], дзе літаратура (і канон) будуць з’яўляцца “агульнай прасторай”. Найлепшыя ўзоры пісьменства за ўсе эпохі і часы. «Першапачаткова канон азначаў выбарку кніг у нашых навучальных інстытуцыях, і да сённяшняга часу, нягледзячы на нядаўнюю палітыку мультыкультурызму, гадоўным крытэрыям фарміравання Канона застаецца пытанне: “Што павінна прачытаць асоба

(якая ўсё ж такі вырашае чытаць) з той літаратуры, якая назапасілася на працягу літаратурнай гісторыі?» [3, с. 15].

Блум імкнецца вырашыць пытанне пра кананізацыю на аснове сваёй старой тэорыі літаратурнага ўплыву. З яго пункту погляду, літаратура па сваёй сутнасці антаганістычна: кожны аўтар уступае ў саборніцтва з папярэднікамі. «Моцны» аўтар падвяргае тэксты свайго папярэдніка радыкальнай трансфармацыі, якая ляжыць у аснове арыгінальнасці і «страннасці» новых тэкстаў. Гэта трансфармацыя называецца Блумам «памылковым чытаннем» (misreading), якое ўзнікае ў выніку «страху ўплыву» (anxiety of influence). Страх уплыву адкладаецца ў новых тэкстах у выглядзе рытарычных зрушэнняў, свайго роду тропай «страху ўплыву». Таму «моцны» твор, які ўзнік з барацьбы з папярэднікам, – гэта заўжды твор, у якім рытарычна ўпісаны страх, трывога, экзістэнцыяльная туга [5].

Сацыялагічны падыход наадварот ідзе ўразрэз «класічным» меркаванням Блума і аксіялагістаў. Тут інстытуцыі і пазалітаратурныя фактары граюць не самую апошнюю ролю для вызначэння кананічнасці таго ці іншага твора. Разам з гэтым, сюды ўключаюцца і самыя розныя погляды, якія звужаюць праблему канона да пэўных праблем «дыскрымінацыі»: «Галоўны аргумент гэтых кірункаў зводзіцца да таго, што панаванне белых еўрапейцаў на сусветнай арэне абпіраецца на культурны гегеманізм еўрапейскай культурнай традыцыі, без разбурэння якога немагчыма эмансипацыя самых розных меншасцяў – ад этнічных да сэксуальных (паказальна, што знакаміты філолаг-класік Бернард Нокс з сумнай іроніяй назваў сваю кнігу пра старажытных грэкаў “Самыя старыя мёртвыя белыя мужчыны”). Адрозненне cultural studies ад іх палітычных спадарожнікаў заключаецца таксама ў тым, што яны імкнуцца супрацьпаставіць класічнаму канону папулярную культуру, якая яшчэ нядаўна марксізмам т. зв. “франкфурцкай школы” разглядалася як форма стандартызацыі, рынковага нівеліравання культуры і, у канечным выпадку, абалваньвання. Тое, што для Адорна і Харкхаймера было “масавай культурай”, прадстаўнікі cultural studies цяпер вызначаюць як культуру народных дэмакратычных мас» [5].

Такога роду погляд на праблему канона можам сустрэць і ў найноўшай беларускай літаратурнай працы. Гаворка ідзе якраз пра той жа ўзровень, калі сучасныя літаратары, перакладчыкі, даследчыкі імкнуцца прыўнесці ў «мёртвы» канон новых аўтараў і новыя творы, якія адпавядаюць сучасным поглядам. Згадаем, напрыклад, часопіс Прайдзісвет. 19 лютага 2016 г. на электроннай старонцы часопіса выйшаў анонс новага нумара – 16-га, які прысвечаны гендарным даследаванням у беларускім літаратуразнаўстве. Вось цытата: «У беларускім літаратуразнаўстве не прынята глядзець на літаратуру з гендарнай перспектывы. Мы спажываем сучасную заходнюю культуру, на якую ў многім паўплывалі гендарныя даследаванні, аднак самі амаль не наважваемся прыкласці гендарныя лякалы да ўласнай літаратурнай сітуацыі. Школьны літаратурны канон зацэментаваны» [6]. Гэтае выказванне цікава нам адразу ў двух аспектах: першы – міждысцыплінарныя даследаванні, а таксама закранута пытанне школьнага літаратурнага канона. Фраза «не прынята глядзець» дазваляе разумець сэнс у некалькіх кірунках. З аднаго боку, гэта можа быць звязана з нераспрацаванасцю кірунку (хаця, якраз як адзначаецца ў анонсе, на Захадзе дадзеныя даследаванні праводзяцца ўжо не адно дзесяцігоддзе), ці з «зацэментаванасцю» самога беларускага літаратуразнаўства, дзе аналіз літаратурнага твора і літаратурнай сітуацыі ўсё яшчэ праводзіцца, так бы мовіць, «класічнымі» метадамі. Чытаем далей: «У новым нумары “ПрайдзіСвета”, узброіўшыся рознымі інструментамі, пісьменніцы, літаратурныя крытыкі, перакладчыцы, выкладчыцы і даследчыцы літаратуры, а таксама іх калегі-мужчыны спрабуюць паставіць пад сумнеў непакіснасць беларускага канона» [6]. Аўтар(-ка) ізноў звяртае ўвагу на беларускі літаратурны канон і яго «непакіснасць» як сталую характарыстыку. Па гэтых словах на пачатак 2016 г. можна меркаваць наступнае: беларускі літаратурны канон цалкам сфарміраваны, калі ён «зацэментаваны, непакісны», то другая характарыстыка – нязменлівасць канона, а па-трэцяе, можам зрабіць вывад, што ў беларускім літаратурным каноне пераважаюць мужчыны.

Цікавы і той факт, што дадзеныя погляды, якія, фактычна, ідуць у разрэз з меркаваннем аксіялагістаў і Блума, у прыватнасці, так ці інакш маюць пэўныя кропкі судакранання з яго ж (Блума) тэорыяй страху ўплыву. Сучасныя маладыя літаратары ідуць супраць канона, імкнуцца яго змяніць, гуляюцца з імёнамі, назвамі твораў і г. д. Дэканструкцыя класічнага – адна з праяў постмадэрнісцкай канцэпцыі. Сам постмадэрнізм можна разглядаць як адзіны «напад на канон». Выкарыстоўванне тэм, назваў твораў і г. д. сучаснымі аўтарамі разбурае іх кананічны арэол. Ку-

палаўскі «Хлопчык і лётчык» у Хадановіча трансфармуецца ў «Хлопчык і копчык», Алена Казлова ў якасці псеўданіма выбрала «Анка Упала» – відавочная карэляцыя з «цэнтральным аўтарам канону». Такого роду гульня з творамі і творцамі – таксама з’яўляецца гульнёй з канонам, ці, можа нават, спробай «перарабіць» канон згодна з часам? У гэтым рэчышчы падаецца цікавым даследаванне Міхаіла Цімафеева «Метаморфозы: классическая русская литература и ее творцы в современной России». Аўтар піша: «Адаптацыя да сучасных рэалій твораў КРЛ (класічная руская літаратура – І.Я.) у значнай ступені прыводзіць да таго, што мяняецца семантыка аўтэнтчных тэкстаў, яны ў большай ступені» пачынаюць граць ролю канцэптаў для стварэння фармальна і/або змястоўна новых прадуктаў [7, с. 26]. Падсумоўваючы вышэйзгаданае, можна сказаць, што тыя, хто стараецца «разбурыць» канон, пайсці супраць, так ці інакш яго трансклююць, нават у «дэсакралізваным» выглядзе, а значыць у рэшце рэшт пацвярджаюць гэтую непакісную ўзорнасць і эмблематычнасць твораў і для сучаснасці.

На працягу апошніх гадоў у коле літаратараў, чытачоў, бацькоў, якія клапацяцца пра навучанне сваіх дзяцей, актыўна абмяркоўваецца пытанне школьнай праграмы. Праблемы абмяркоўваюцца самыя розныя, але нас цікавяць менавіта пытанні, хто ж уключаны ў школьную праграму, наколькі школьная праграма адпавядае канону.

Для прыкладу (даволі паказальнага) возьмем творчасць Максіма Гарэцкага – класіка беларускай літаратуры, а таксама тую частку, якую займае яго творчасць у агульнаадукацыйнай праграме. Міхась Мушынскі аналізуе праграму 1988 г.: «Таму не трэба здзіўляцца, што ў праекце праграмы для сярэдняй агульнаадукацыйнай школы, на якую мы ўжо спасылаліся (Беларуская мова і літаратура ў школе, 1988, № 6), па-ранейшаму не знайшлося месца М. Гарэцкаму. Толькі ў рэкамендацыйным спісе для самастойнага чытання адзін ягоны твор – “Роднае карэнне”. А гаворка ідзе пра класіка нацыянальнай літаратуры, творчасць якога, выходзіць, школьніку можна і не ведаць!» [8, с. 14]. Можна было б падумаць, што з часу напісання манаграфіі школьная змянілася. Але, аналізуючы апошні варыянт праграмы, 2017 г., бачым, што імя Гарэцкага згадваецца толькі ў аглядным раздзеле. У праграме для 10–11 класаў (базавы ўзровень) імя Гарэцкага ўпамінаецца ў спісе для дадатковага чытання (тое ж «Роднае карэнне»), у праграме павышанага ўзроўню ў спісе для дадатковага чытання твор «На імперыялістычнай вайне».

Бачым, што школьная праграма яшчэ раз пацвярджае факт крызісу літаратуразнаўства. Аўтараў, якіх прынята лічыць кананічнымі ў акадэмічных колах, ва ўніверсітэцкіх аўдыторыях, аўтараў, чые імёны прызнаныя як узорныя для нацыянальнай літаратуры – раптам выключаюцца (ці згадваюцца іх абмяжоўваецца агульным манаграфічным раздзелам) са «школьнага канона», які, здавалася б, павінен дакладна адлюстроўваць найлепшае з нацыянальнай літаратуры.

Такім чынам, неабходна ад школьнага ўзроўню перайсці на больш высокі. Калі гаварыць шырэй – перад намі паўстае пытанне ўжо «Гісторыі літаратуры» не толькі як прадмета, але і як фундаментальнай працы, якая б і адлюстроўвала канон нацыянальнай літаратуры. Пытанне «Гісторыі літаратуры» можна разглядаць і як варыянт той жа амерыканскай дыскусіі 80–90-х: як праблему «напаўнення» пантэону пісьменнікаў.

Спрэчкі адносна канона не абмяжоўваюцца толькі нежаданнем следавання класіцы і імкненнем да новых модных тэндэнцый у літаратуразнаўстве і працы, недасканаласцю школьнай праграмы і г. д. Мы назіраем і той момант, калі пытанне канона ўзнікае ў залежнасці ад змены знешніх абставін, а менавіта ад разбурэння сістэмы ідэалагічнай, якая і стварала канон. Гаворка ідзе пра 1990-я гг., калі перад даследчыкамі рускімі, украінскімі і беларускімі паўстала пытанне будучай Гісторыі літаратуры. Тая ідэалагічная сістэма, якая фарміравалася ажно з першага дваццацігоддзя XX стагоддзя на працягу доўгага часу «стварала» канон, які мы мелі да распаду СССР, перастала быць вызначальным фактарам пры адборы аўтараў і твораў, а таму гісторыкі літаратуры станавіліся перад пытаннем: што ж рабіць з канонам, як яго «чысціць», каго дадаваць, ды і якой увогуле павінна быць Гісторыя літаратуры.

Немагчыма абмінуць факт залежнасці канона ад ідэалагічных патрэб той сістэмы, у межах якой існаваў (ці ствараўся) канон. А таму вынікаюць погляды, дзе функцыі канона будуць карэляваць з дзейнасцю інстытуцый. Даследчык Ганс Гюнтэр выдзяляе ты аспекты канона: «Па-першае, ён з’яўляецца дзяржаўным інстытутам, які ўключаў у сябе літаратурную палітыку, арганізацыю літаратуры, крытыку, рэдактуру, цензуру і г. д. <...> Па-другое, канон утрымліваў агульныя ідэалагічныя пастулаты (партыйнасць, тыповасць, народнасць і г. д.) і больш канкрэтныя мастацкія нормы, якія з’яўляліся не столькі станоўчымі нарматывамі, колькі негатыўнымі забаронамі. Так як вызначаныя мастацкія сродкі ў рознай ступені адпавядаюць агульным пастулатам і па-рознаму падыходзяць для

выражэння зададзеных ідэалагічных мэт, станаўленне і функцыянаванне канона непазбежна суправаджалася адборам адных і адкіданнем іншых мастацкіх форм. Па-трэцяе, канон выражаў не толькі ідэалагічныя мэты марксізму-ленінізму, але і больш глыбінныя пласты калектыўнага падсвядомага савецкай эпохі, яго псіха-міфалогію. Ён адлюстроўваў архаічныя элементы, якія ўзыходзяць сваімі каранямі да рускай традыцыі» [9, с. 715].

У працы «І нічога апроч праўды...» Міхась Мушынскі звяртае ўвагу на значны фактар пры даследаванні і аналізе літаратурнага твора – аб'ектыўнасць ацэнкі, «дзе не будзе месца тэндэнцыйнасці і застарэлым дагматычным фактам» [8, с. 4]. Пагадзіцеся, ледзь не ўсе даследаванні літаратурных твораў савецкіх часоў выяўляюць хутчэй не індывідуальны погляд даследчыка на саму структуру твора, мастацка-вобразную сістэму, сувязь з рэчаіснасцю і месцам твора і творчасці ў агульным працэсе, а набор неабходных (гэта вынікае са знешніх абставін) стандартных фраз і меркаванняў, дзе твор павінен быць уціснуты ў межы асноўнага метаду разгляду літаратурнага твора. Менавіта гэты аспект будзе цікавіць нас у першую чаргу, бо аналіз мастацкасці і важнасці твора – гэта першая прыступка да яго кананізацыі.

Міхась Мушынскі піша пра тое, што выбар твораў у гісторыю мусіць быць раскрыты з пункту погляду сацыяльнай дэтэрмінаванасці, прадставіць у гісторыі літаратуры «як вынік духоўнай дзейнасці народа і як арганічны элемент нацыянальнай культуры» [8, с. 6]. Такім чынам, аўтар закранае, але не вырашае, а яшчэ больш заблытвае важную праблему для ўсяго постсавецкага літаратуразнаўства. Той канон, паводле якога ішоў «адбор» і вытлумачэнне, быў падначалены аўльнай ідэалагічнай сістэме дзяржавы, а значыць на першы план выходзіла не чыстая эстэтыка (у разуменні, скажам, таго ж Гаральда Блума з яго «канонам Шэкспіра»), а эстэтыка ідэалагічная – толькі правільны твор і аўтар з правільнай ідэалагічна выверанай трактоўкай.

«Неабходна будзе наглядна паказаць, што прагматычна-ўтылітарны погляд на літаратуру, сцверджаны ідэолагамі эпохі сталінізму, негатыўна адбіўся на яе далейшым развіцці. Прырода мастацтва як формы духоўнай дзейнасці, як спецыфічнага сродку пазнання рэчаіснасці ў гэты час ігнаравалася. Літаратура заклікана была непасрэдна вырашаць вострыя, актуальныя, гаспадарчыя і палітычныя праблемы» [8, с. 52–53].

Літаратуразнаўца сваёй працай падкрэслівае моцна наспелую, актуальную, праблему: выбар крытэрыяў для адбору. Тыя «гісторыі», якія вызначаны ў прыкладах, мелі ідэалагічны (пралетарскі) складнік як вызначальны пры аналізе творчасці, даследчык жа прапануе сваю схему. З іншага боку, паводле логікі яго меркаванняў, у новай гісторыі літаратуры прапануецца фактычна тая ж схема дзеяння адбору толькі зменены полюс: адкідаецца ідэалогія, але ці застаецца па выніку чыстае мастацтва паводле тых крытэрыяў, якія выявіў даследчык?

Паводле меркаванняў Мушынскага, «Гісторыя...» павінна складацца толькі з твораў, што нясуць гуманістычныя ідэалы, сацыяльны дэтэрмінаваныя творы з моцным нацыянальным складнікам. Другі «ўзровень» адбору тычыцца не столькі ідэалагічных, колькі ўжо эстэтычных вартасцяў. Міхась Мушынскі звяртае ўвагу і на праблему «іерархіі» ў гісторыі літаратуры, кажучы пра тое, што аўтары часта звяртаюць увагу толькі на вяршычныя ўзоры, адкідаючы тыя, якія «не дацягваюць» па сваіх ідэйна-эстэтычных вартасцях. Фактычна, атрымоўваецца тая ж самая сістэма, што дзейнічала ў першы паслярэвалюцыйны час, калі ў друк выпускаліся творы, звязаныя з пралетарскай рэчаіснасцю, напісаныя рабочымі – выстаўлялася колькасць, але не якасць. Маём тую ж схему «вычышчэння», толькі з іншага ракурсу, і з іншай мэтай.

Украінскае, як і беларускае літаратуразнаўства, сутыкнулася з той жа праблемай выбару аўтараў, якія прадставяць украінскую (нацыянальную) літаратуру ў эпоху незалежнасці. Даследчыкамі абмяркоўваюцца таксама пытанне адбору. Украінская літаратуразнаўца У. Фёдараў [10] таксама аналізуе пытанне «вычышчэння» канону, а таксама «напаўнення» яго ідэалагічна правільнымі творами. Тут мы маем справу з «ідэальнай» мадэллю, якую хацела бачыць савецкая дзяржава згодна з ідэалагічнымі меркаваннямі. Але сюды ўключаецца якраз працэс «жыццёвага адбору», калі ў гісторыі (а значыць у мастацкім каноне) застаецца толькі творы, якія вартыя гэтага з эстэтычных (аксіялагічны погляд) прынцыпаў.

Даследчыца Лэся Дэмска-Будзуляк у артыкуле «20 років незалежнаго літаратурознавства: здобутки та втрати» [11] звяртае ўвагу на праблему, калі сістэма адбору застаецца такой самай, як і ідэалагічны адбор, але мяняецца полюс. Вярнуць тое, што было «знішчана», але штучнае напаўненне «Гісторыі...» не вырашыла праблему. Паводле меркаванняў даследчыцы, з'яўленне такіх манаграфій вызначыла праблемае поле ўкраінскага літаратуразнаўства:

пытанне канона, дэфініцыі, пытанне вызначэння пантэону, а таксама выбару метадалогіі. З іншага боку ва ўкраінскім літаратурознаўстве паўстае і праблема, што тычыцца сувязі ўкраінскай літаратуры і агульнага еўрапейскага кантэксту. Даследчыкі спрабавалі сінхранізаваць літаратурнае развіццё нацыянальнай літаратуры з еўрапейскім, «падцягваючы» гістарычны працэс пад агульныя еўрапейскія рамкі.

Такім чынам, заходняя мадэль «канструявання канона» выяўляецца хутчэй сумай поглядаў і падыходаў: традыцыяналісцкі (аксіялагічны) падыход Блума да літаратуры як да з’явы манументальнай і непарушнай, якую складае аформлены пантэон аўтараў, а таксама сацыялагічны (сучасныя кірункі даследаванняў), які імкнецца да дэканструкцыі блумаўскай мадэлі, але не з мэтай поўнага знішчэння такога традыцыяналісцкага погляду, а хутчэй да магчымасці дапоўніць сучаснымі аўтарамі і творами, каб ва ўсёй паўнаце паказаць літаратурны працэс і прастору. М. Гаспараў у артыкуле «Як пісаць гісторыю літаратуры» адзначае, што «ўсе мы ведаем, як шмат новага даў нам пабачыць першы (які “ажыўляе”) падыход да літаратуры (“як Пушкін дапамагае нам зразумець Сарокіна і Праханава?”); але не менш карыснага можа даць і другі (які “змярцвяляе”). <...> Пакуль літаратура жыла, гісторыя літаратуры была гісторыяй наватарства (нават калі Пыпін і Шклоўскі разумелі наватарства па-рознаму), калі літаратура памерла, гісторыя літаратуры становіцца гісторыяй традыцыяналізму. Гэта таксама трэба» [12]. Мы бачым, што мультыварыянтнасць і будзе найбольш поўна адлюстроўваць такую складаную з’яву як канон.

Што тычыцца ўсходняй мадэлі, то перад намі якраз працэс супрацьстаяння процілеглых меркаванняў, дзе існуючая гісторыя літаратуры ёсць вынік традыцыяналісцкага падыходу да разумення канона (хоць, безумоўна, з пэўнымі агаворкамі наконт зменлівасці часу і патрэб пераасэнсавання гісторыі літаратуры ў постсавецкі перыяд). З іншага боку стаяць «наватары», якія імкнуцца да актыўнага выкарыстання навішых метадаў даследавання, а значыць і гісторыю літаратуры бачаць зусім у іншым ракурсе. Але ж, па выніку, галоўнай праблемай працэсу «канструявання канона» ва ўсходняй мадэлі бачыцца адсутнасць (пакуль) выразных крытэрыяў і нежаданне кампрамісу.

Літаратура

1. Блум, Х. Страх влияния. Теория поэзии. Карта перечитывания / Х. Блум ; пер. С.А. Никитин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1998. – 352 с.
2. Кісялёва, Л.Г. «Кананізацыя» Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча: пачатковыя этапы / Л.Г. Кісялёва // *Białorutenistyka Białostocka*. – 2014. – Т. 6. – С. 101–117.
3. Блум, Г. Західний канон : книги на тлі эпох / Г. Блум ; пер. з англ. – К. : Факт, 2007. – 720 с.
4. Casanova, Pascale. The world republic of letters / Pascale Casanova ; trans. M.V. DeBevoise. – Cambridge, MA [u.a.] : Harvard Press Univ., 2004. – 420 p.
5. Ямпольский, М. Литературный канон и теория «сильного» автора / М. Ямпольский // *Иностранная литература* [Электронный ресурс]. – 1998. – № 12. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/inostran/1998/12/iamp.html>. – Дата доступа : 27.09.2017.
6. (Не)жаночае аблічча. Артыкул-прадмова // Прайдзісвет [Электронный ресурс]. – 2016. – №16. – Режим доступа : <http://prajdzisvet.org/archive/16.html>. – Дата доступа : 27.09.2017.
7. Тимофеев, М.Ю. Метаморфозы: классическая русская литература и её творцы в современной России / М.Ю. Тимофеев // *Toronto Slavic Quarterly*. – 2013. – № 44. – С. 20–34.
8. Мушыньскі, М. І нічога, апроч праўды : якой быць «Гісторыі беларускай літаратуры» / М.І. Мушыньскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 126, [1] с.
9. Günther, H. Прощание с советским каноном. / H. Günther // *Revue des études slaves*. – 2001. – Т. 73, f. 4. – P. 713–718.
10. Федорів У.М. Літаратурний канон: феномен культурної пам’яті чи інструмент соціальної домінації / У.М. Федорів // *Питання літературознавства*. – 2005. – Вип. 13. – С. 36–42.
11. Демська-Будзуляк, Л. 20 років незалежного літературознавства: здобутки та втрати / Л. Демська-Будзуляк // *Сучасність*. – 2012. – № 1/3. – С. 187–203.
12. Гаспаров, М. Как писать историю литературы [Электронный ресурс] / М. Гаспаров. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/literature1/gasparov-03.htm/>. – Дата доступа : 27.09.2017.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ